

Baráth Katalin – Keller Márkus – Klement Judit

A történettudomány mint szabadulóművészet

Konferencia az Aetas – Történettudományi folyóirat alapításának 25. évfordulója alkalmából – 2010. május 21., Szeged

Vajon miféle társadalomtörténeti vagy történeti antropológiai fogalommal lehetne megragadni egy történettudományi konferenciát? Amellett, hogy hagyományosan az információmegosztás, a formális és informális kapcsolatépítés, kapcsolatfenntartás fórumaiként aposztrofáljuk őket, gyakran olyan közösségi rituálékként is értelmezhetők, amelyek a résztvevők identitásának megerősítését és újraalkotását hivatottak keretbe foglalni.

Egy születésnapját ünneplő történettudományi folyóirat esetében fokozottan is érvényes a rituális aktus felelőse. Egy folyóirat születése voltaképpen nem más, mint egy virtuális tudományos közösség alapító aktusa – sőt, a mi esetünkben e közösség nem csupán virtuális magjának létrejöttét szentesítő esemény. Hiszen – mint ahogy az alábbiakban tárgyalandó konferencia nyitóbeszédei során világossá vált – ez a közösség már hosszú esztendőkkal azelőtt létezett, hogy a ma ismert *Aetas* 1985-ös, első száma megszületett volna. (A beszédekben csak „ős Aetasként” emlegetett kezdeményezés még az 1970-es évek közepén indult el, de néhány szám után elhalt.) Mindazonáltal e tudományos közösségnek a – két értelemben is – objektíválása, tárgyi alakban való rinascimentója bízvást egy új korszak határkövének tekinthető. (Hogy a „korszak” fogalmának felvetésével egyúttal a konferencia egyik fő problémakörét is előrevetítsük.) Ha egy tudományos csoport (közösség? család?) úgy határoz, hogy „megtestesül”, nem csupán a fennmaradását és emlékezetét erősíti meg, hanem egyben a nyilvánosságot is vállalja. A folyóirat minden egyes száma közös szakmai kiáltvány lesz, hitvallás, amelyet minden impresszumban szereplő név viselőjének vállalnia kell, amellyel azonosítják majd, és amellyel e közösségnek mint szakmai entitásnak minden egyes alkalommal igazolnia kell a létét.

Egy évfordulót ünneplő konferencia ugyanakkor „emlékezeti hely” is. A térnek és időnek olyan metszete, ahol egyszerre folyik a visszapillantás és a mítoszteremtés. Ahol emlékezésre méltónak, sőt, kultikus tiszteletre méltónak nyilvánítják az összejövetel okát. Ilyenformán még inkább az érdeklődésünkre tarthat számot, hogy milyen módon, miféle tárgyak, témák, problémák megvitatásával emlékezett meg a történettudósok egy időleges, az emlékezeti hely által létrehívott csoportja.

Péntek, 9:15, a Szegedi pályaudvar. Ritkán érkezett ennyi történész egyszerre Szegedre. Az *Aetas* 25 éves; ami bennünket illet, régen mentünk csak a program kedvéért el egy konferenciára. Most kifejezetten vártuk az előadásokat. A két fő téma a magyar történettudomány nemzetközi beágyazottsága és a korszakolás kérdése a történettudományban, ráadásként pedig egy kerekasztal-beszélgetésre is sor került a nyolcvanas években indult egyetemi lapok egykori szerkesztőivel. Mindhárom téma minden történészt érint. Az előadókat ügyesen válogatták össze: a politikában is szavát hallató politikatörténésztől a jelenleg leginkább történetelmélettel foglalkozó társadalomtörténészig terjedt a meghívottak sora. Örvendetes volt az is, hogy az *Aetas* hagyományaihoz hűen a történettudomány vidéki műhelyei is jelen voltak, és képviselőik elő is adtak a nap folyamán.

Romsics Ignác mint első előadó „A magyar történetírás intézményei és fórumai, 1990–2010” címmel tartott előadást. Vállalását jócskán túlteljesítve szinte a magyar történetírás intézményesülésének kezdeteitől sorolta fel kimerítő részletességgel azt, hogy mely folyóiratok mikor működtek, és mikor, milyen műhelyekben hány történész kutatott, oktatott. A közelmúltat és a jelent alapvetően negatívan ítélte meg Romsics: a rendszerváltás után pluralizálódott a szakma – sok téma, sok kutató, sok oktató, sok folyóirat, ám a kevesebb több lenne. A csekély számú pozitív fejlemény közé sorolta a CEU-t, az ELTE BTK-n működő Atelier-t és a Szegedi Középkorász Műhelyt, a '89 utáni folyóirat-struktúrából pedig kiemelte a *BUKSZ*-ot és a *Korallt*. Általánosságban a hazai történészek tudásának és a történettudomány oktatásának szakmai színvonala csökkent, következésképp a jelenleginél jóval kevesebb egyetemre, önálló kutatóintézetre és szakmai folyóiraatra lenne szükség, legalábbis Romsics szerint. Ugyanő az egyetemi történelemoktatás átgondolását is támogatná, elképzelései szerint a BA-szint társadalomtudományos alapú és erős idegen nyelvi képzetét MA-szinten szakszerűsítésnek, PhD-szinten pedig komolyan vett tutoriális foglalkozásoknak kellene követniük.

Az előadó a történészszakma hazai csoportjai közötti kommunikáció hiányára hívta fel a figyelmet, amikor – a tanítványai által készített statisztika segítségével – bemutatta, hogy az egyes történettudományi munkákat recenziáló folyóiratok (*Századok*, *Múltunk*, *Aetas*, *BUKSZ*) az elmúlt húsz évben mennyire csak a holdudvarukba tartozó szerzők munkáit szemlézték/szemlézik, illetve hogy az egyes szerzők munkáinak visszhangja inkább függ a szerzők „önreprezentációs potenciáljától”, mintsem munkáik valós értékétől. Romsics a megoldást – a már említett létszámcsökkentés mellett – egy „központi orgánum” létrehozásában látja, mely – ha jól értjük – elfogultságtól mentesen értékelné a történettudományi munkákat. Ezt egészíthetné ki szerinte egy Magyarországon, magyar történészek által szerkesztett angol nyelvű folyóirat a magyar történettudomány eredményeinek külföldi propagálása céljából.

Ezek a javaslatok alapvetően nem újak. Három mozzanatra azonban érdemes felhívni a figyelmet velük kapcsolatban. Az egyik, hogy az a 19. századi, elsősorban kelet-európai minta, hogy egy professzió szakmai problémáinak megoldását az államtól várja, mennyire hat még mai is; a másik, hogy a javaslat

megválaszolatlanul hagyja a probléma megoldásának leglényegesebb, legérzékenyebb részét, nevezetesen azt, hogy kik és milyen szempontok alapján döntenének arról, hogy mely egyetemeket, kutatóintézeteket kell bezárni, mely folyóiratokat megszüntetni, és mitől lenne a majdan felálló „központi orgánium” függetlenebb és reprezentatívabb, mint a ma is – mint láttuk, némileg ingroup-outgroup logika mentén – működő folyóiratok. A harmadik mozzanat a szigorúan magyarországi fókusz a problémák felvázolásánál, és így, kényszerűen, a megoldásuknál is. Ha egy pillanatra a környező, volt szocialista országokat szemügyre vesszük, hamar kiderül, hogy a „túl sok intézet/történész foglalkozik jelenkorkutatással” feltételezés nem állja meg a helyét. Például Csehországban a 2008-ban alapított Totalitárius Rendszereket Kutató Intézetnek mintegy 150 munkatársa (nem számítva a cseh állambiztonsági levéltárat, amely ugyancsak az intézetnek van alárendelve, önmagában mintegy 130 munkatárssal), az ottani akadémia keretében 1990 óta működő Jelenkörtörténeti Intézetnek pedig kb. 70 munkatársa van, vagyis a jelenkorral ott jóval többen foglalkoznak, mint Magyarországon. Mindazonáltal csak sajnálni tudjuk, hogy Romsics Ignác előadása és felvetései nem keltettek valódi vitát a konferencia résztvevői között, izgalmas lett volna mások véleményét is megismerni.

Az első hallásra kissé enigmatikusnak tűnő „nemzetközi beágyazottság” témáját Gyáni Gábor boncolgatta a konferencia sorrendben második főreferátumában. Anélkül, hogy e beágyazottság általa felsorolt ismerveit és láttelelet részleteiben közreadnánk, érdemes a tanulásgként megfogalmazott kérdést feltennünk: vajon kiszabadítható-e a történetírás abból a kalodából, amelyet a 19. század nemzetre fókuszáló ethosza, a nemzeti legitimációs küldetés írt elő neki.

A honi történettudomány ugyanis – Gyáni szerint – e küldetésnek az igáját nyögi mindmáig. Nyilvánvaló, hogy az a tudomány, amely születését voltaképpen ennek, a nemzet identitásának folyamatos definíciójára éhes igénynek köszönheti, nehezen képes megszabadulni a lassan 200 éve előírt missziótól, különösen, hogy ez az igény különböző, változó fórumokon azóta is újjáéled. (A róka fogta csuka, csuka fogta róka esete – hiszen ha a történettudomány nem játszaná folyvást a nemzeti história legitimátorának a szerepét, korántsem bizonyos, hogy az erre irányuló elvárás túlélne a visszautasítását.) Ezt a szerepet azért lenne érdemes megkérdőjelezni, mert – Gyáni előadásában – sokszor ez az oka a nemzetközi szintéren való helytállás ab ovo lehetetlenségének. A nemzetbe zárt történetírás ugyanis képtelen a perspektívaváltásra, a komparációra, az önreflexióra. Mindebből súlyos praktikus nehézségek fakadnak: történetalkotó fogalmaink némák maradnak a nemzetközi tudományos életben, ahogy ez utóbbi elméletei, fogalmai, eredményei is süket fülekre találnak a nemzet köldökét kitartóan szuggeráló történettudományban.

A nemzetközi beágyazottságot és a rendszerváltás hatását vizsgáló délelőtti főblokkban Romsics és Gyáni előadásait Veszprémy László, Hunyadi Zsolt és Trencsényi Balázs kommentárjai egészítették ki. Veszprémy a hadtörténetben a rendszerváltás után beállt hazai változásokat mutatta be, Hunyadi és Trencsényi a nemzetközi beágyazottság kérdéséhez szólt hozzá. Utóbbi témánál maradván az

előadó és a felkért hozzászólók nagyjából egyformán ítélték meg a magyar történettudomány beágyazottságának kérdését. A diagnózis nagyon egyszerű és szomorú: a magyar történettudomány lényegében alig része a nemzetközi tudománynak, eredményeink kevésbé jelennek meg a nemzetközi „történettudományi piacon”, és a nemzetközi termékek hazai recepciója is lehetne sokkal alaposabb és szélesebb körű. A képet színezi ugyanakkor, hogy a középkor kutatói még mindig inkább jelen vannak a nemzetközi terepen (lásd Leeds, Kalamazoo évente megrendezett konferenciái), mint az újabb korokkal foglalkozók. Trencsényi Balázs – Gyáni Gáborhoz hasonlóan – arra is felhívta a figyelmet, hogy a nemzetközi beágyazottság önmagában nem jelent szakmai, tudományos értéket, sokkal inkább lehetőséget. Lehetőséget a másként írásra, a források másként való megszólaltatására.

További fontos szempont, hogy a beágyazottság elérése komoly tudományos erőfeszítéseket is kíván, és nem csak nyelvi készségeket, hiszen a hazai történettudomány fogalomrendszere és problémaérzékenysége a korszakok többségében nem kompatibilis a nemzetközi problémákkal és fogalmakkal, és ez a különbség nem csupán Magyarországra, hanem az összes európai országra jellemző. A saját fogalmakba, forráscsoportokba való bezárkózás nyugat-európai országokban is ismert jelenség. Ráadásul egy egyenlőtlen hierarchia is érvényesül a társadalomtudományokban: az angolszász dominancia miatt már a németeknél jelentkezik a nemzetközi beágyazottságbeli deficit. Erre lehetne megoldás magyar nézőpontból a regionális szintű együttműködések erősítése, legalábbis Trencsényi szerint. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a nemzetközi beágyazódásnak ára is van: gyakran együtt járhat egy hazai „kiágyazottsággal”, a magyar tudományos életből való eltűnéssel.

Az „elmaradottságunk” megállapítása, árnyalása és magas szintű problematizálása mellett csupán mérsékelt hiányérzete maradhatott a hallgatónak, néhány „praktikus” szempont szó nélkül hagyása miatt. Ezekből az első, hogy nem Magyarország az egyetlen, amely tudását, Kelet-Európáról szóló történeteit a nemzetközi szinten el szeretné mesélni. 1989 után egyre fokozódó versenyben kell erre újra és újra kísérletet tennie. Csehország, Lengyelország, Szlovákia, Románia stb. komoly erőfeszítéseket fejtenek ki, hogy országuk történetét a saját szempontjaik szerint ismertessék a nemzetközi tudományos közvéleménnyel. Másodsorban nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a rendszerváltások után az egész kelet-közép-európai régió politikai érdekessége fölöttébb gyorsan csökkent, ami magával hozta a régió iránti történettudományos érdeklődés – és a nyomában járó anyagi források – apadását. A Kelet- és Közép-Európát hagyományosan leginkább szem előtt tartó Németországban például sorra zárják be, alakítják át a térségünk történetével foglalkozó tanszékeket, s eközben a DAAD magyarok számára elérhető ösztöndíjainak száma is csökken. Hasonló tendenciák figyelhetők meg más európai vagy észak-amerikai országokban is. A magyar történettudomány gyenge nemzetközi beágyazottsága tehát ezeknek is köszönhető. Harmadrészt sajátosan magyar probléma a külföldön idegen nyelven megjelent, magyar történészek által írt munkák elégtelen menedzselése. Ennek illusztrálására legyen elég megidézni Romsics

Ignácnak a rendszerváltásról írott munkáját, amely 2006-ban jelent meg német nyelven (Romsics, Ignác: *Es war einmal... Ungarns Aufbruch zur Demokratie*. Herne: G. Schäfer Verlag, 2006), és amelyre mindmáig – az MTA Köztudományi Központ Adattára szerint – összesen hárman hivatkoztak külföldön. Ahogy a példa is világossá teszi, nem elég egy érdeklődésre számot tartó könyvet csak lefordítani és megjelentetni: gondoskodni kell arról is, hogy a könyv – a hatalmas kínálatban – eljusson a potenciális olvasóközönséghez.

Ami a beágyazottságot tematizáló blokkot követő hozzászólásokat illeti, az egyszeri hallgatónak különös benyomásai támadhattak. A résztvevők közül több szakmai vezető is deklarálta, hogy a saját intézetének semmiféle problémája nincs a nemzetközi tudományos életben való jelenléttel, a kapcsolatok aktívak, dinamikusak. Egy a teljes mezőnyre rálátással nem rendelkező laikus számára mindez fölveheti a kérdést, hogy vajon a nyilatkozók a kevés kivételhez tartoznak, vagy az előadókhoz képest lényegi véleménykülönbséget demonstrálnak megszólalásukkal a beágyazottság minősítését illetően, esetleg a már idézett „önreprezentáció” gyakorlásának lehettünk tanúi.

A konferencia második fő témaköre a korok és a korszakolás historiográfiai problémája volt. Talán nem közömbös a megfigyelés, miszerint a téma első előadójaként egy önmagát – túlzó minősítéssel – outsidernek tekintő szakember kapott szót. Kisantal Tamás, bár munkássága sokszor érint történettudományosan is megfontolandó kérdéseket, s ő maga többször adott már ki historiográfiai munkákat is, elsősorban irodalomtudós. (Felkérése jó példája az *Aetas* interdiszciplináris nyitottságának.) Kisantal diszciplínán kívülsége, csakúgy, mint a másik főreferátum gazdájának, Kövér Györgynek az alapfölvetése – szükség van-e egyáltalán bárminemű periodizációra –, amelyet ő maga ugyan megválaszolatlanul hagyott, illetve a felkért hozzászólók reakciója („Köver György bizonyára nem gondolta komolyan a kérdését”) azt sejtetik, hogy a korszakolás követelményére nézve közmegegyezés uralkodik a történészek körében: korszakolás van, a korszakolás adott, a korszakolás szükséges. A kérdés csak az, mihez viszonyítunk a korszakok kialakításakor, illetve fontos, hogy ne tévesszük szem elől a tényt: a korszakok mindig konstruáltak.

Hogy a korszakolás mégis vita tárgyává tehető, az minden föelőadó és hozzászóló (Galamb György, Czoch Gábor, Tomka Béla) eszmeifuttatásából egyértelműnek tűnt. A témát illetően számos elméleti és gyakorlati reflexióról szó esett, ezek közül két szemléletes és igen hasznos meglátást idéznénk föl. Az egyik Czoch Gábor kevésbé teoretikus, ugyanakkor rendkívül praktikus javaslata Paul Veyne nyomán, miszerint tekintsük a korszakolást olyan gesztusnak, amellyel a történész kijelöli „vadászterületét”. (Másképpen: a korszak hovatovább egy rét, amit a történész szimatoló vadászbeként megjelöl.) További fontos észrevételként Kövér György és Tomka Béla is kitért rá, hogy a társadalomtudományos alapon nyugvó történetírásnak ideje lenne feladni az idomulást a politikatörténet korszakolási gyakorlatához, hiszen saját megállapításai gyakran egészen más *aeta*-sok körvonalazását igényelnék.

A késő délután kezdődő kerekasztal-beszélgetés tette fel a koronát az *Aetas* jubileumi konferenciájára. (Bár „koronát” emlegetve nem elhanyagolható az a gondosság sem, amellyel ebédkor és a kávészünetekben jól tartották a hallgatóságot Szegeden.) „Diákfolyóiratok a rendszerváltás előestéjén” címmel az *Aetas* mellett (Bellavics István képviselőjében) helyet kapott a kerekasztalnál a *Századvég* (Gyurgyák János), a *Sic Itur ad Astra* (Szilágyi Márton), a *Harmadkor* (Takáts József) és a *Határ* (Valuch Tibor) is. Valamennyi folyóiratot a nyolcvanas évek közepe táján alapították – szegedi, debreceni, illetve budapesti – egyetemi hallgatók, valamennyiben közös volt a régi struktúrák átlépésének és a fogalmak tisztázásának szándéka, és hasonló nehézségekkel is kellett szembenézniük az alapításuk, majd a működésük során. A beszélgetést vezető Bárdi Nándor – maga is volt *Aetas*-szerkesztő – még a lapok képviselőinek megszólalása előtt olyan beható áttekintést adott a nyolcvanas évek Magyarországnak egyetemi – és vele együtt politikai és társadalmi – világról, hogy annak írott változatát bármelyik társadalomtudományi lap boldogan fogadná közlésre. Már csak ebből a szempontból is szerencsés, ha az *Aetas* egy következő száma az egész konferencia anyagát közzé fogja tenni.

A beszélgetésben megjelenő folyóiratok képviselői egyenként is elmesélték „saját történeteiket”, megemlékezve a főbb szereplőkről, lapjuk profiljáról, célkitűzéseiről és persze saját szerepükről is. Az elbeszélések két visszatérő eleme azonban talán általánosan is érdekes. Az egyik a nemzedékiség szempontja: vajon nemzedéki lapok voltak-e ezek, s egyáltalán volt-e nemzedéke ennek az időszaknak. A másik e lapok helye a megszólalók saját életútjában: az egyetemi folyóiratuk és a szakmai identitásuk viszonya. (E két szempont persze össze is ér, hiszen mindkettő az önazonosság kérdésének egy-egy szelete.) A műfaj természetesen nem tette lehetővé, hogy részletesen kifejtsek, mit értenek nemzedék alatt, hol kezdődik, meddig tart egy nemzedék – nem is ez volt az alapkérdés –, de annyi kiderült, s hallgatóként elgondolkodtató volt, hogy nem egyféleképpen értelmezik, használják a fogalmat. Ennél egységesebb volt a megszólalóknak az egykori folyóiratukhoz való viszonya. Az ifjúkoruk szárnypróbálgatásaira mosolyogva emlékezők narratíváit csak Gyurgyák János törte meg, amikor kijelentette, hogy ő ma nem érzi az identitása részének valamikori lapját. Az estébe nyúló beszélgetéssel tehát a konferencia eljutott a magyar történetírás szigorúan tudományos szempontú állapotfelmérésétől az egyéni szakmai identitásokig.

Mindent összevetve kijelenthetjük, hogy az *Aetas* május végén különös ajándékkal örvendeztette meg a hazai történetírást. Lehetőséget és fórumot adott a történészek számára, hogy elgondolkozzanak hivatásuk legfontosabb kérdéseiről, s tegyék hozzá, az önismeretnél és az önkritikánál egy tudomány és irodalom határán billegő professzionának semmi sem lehet fontosabb. Ráadásul a negyedszázad ünneplése, amely egy folyóirat életében legalábbis már érett kornak minősül, témamegjelöléseivel olyan óhajt tárt a nyilvánosság elé, amely újra csak nélkülözhetetlen egy vitális, frissülésre kész tudományosság számára: hogy a helyzetünkkel való szembenézés mellett szüntelenül keresnünk kell a „szabadulás útját” – a szabadulást a politika befolyásától, a szabadulást a provincializmustól, és a szabadulást a saját hagyományoktól is, ha azok megbéklyózzák a gondolkodásunkat.